

MIÉRT ÍRUNK MAGYAR NÉPKÖLTÉSZETI LEXIKONT?

Intézetünk XXX. évkönyve a *Folklór témacsoport* tanulmányait tartalmazza. A több éve folyó népköltészeti lexikon előmunkálatai során számos kérdés merült fel, amely egy szócikk kereteinél bővebb kifejtést érdemel. A most következő tanulmányok ezekről a kérdésekről szólnak. Egyrészt megmutatják a szerző által bejárt utat, amelynek végén megírhatta a szócikket, másrészt részletesebb ismereteket adnak néhány kevésbé kutatott népköltészeti jelenségről, valamint a lexikon írás előkészületei folyamán felmerült olyan gondolatokat fogalmazznak meg, amelyek nem férnek egy-egy szócikk keretébe. A tanulmányok után mutatványt közlünk az elkészült szócikkekből.

A most készülő *Magyar Népköltészeti Lexikon* lehetséges olvasói két csoportra oszthatók. Az egyik, amelyik ismeri, kézbe vette, forgatja az 1977 és 1982 között megjelent öt kötetes *Magyar Néprajzi Lexikon*t, a másik, amelyik nem hallott róla. Mindkét csoport olvasói feltehetik a kérdést, miért van erre szükség? Aki ismeri az előző lexikon, az indokoltan kérdezheti, történtek-e olyan kutatások az elmúlt negyven év alatt, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben megváltoztatnák, esetleg érvénytelenítenék az előző nemzedék eredményeit?

Ez a kérdés, amelynek megválaszolására kísérletet teszek. Kutatásaink során – s ez minden folkloristának ismerős helyzet – állandóan visszatérő probléma, hogy a gyűjtött anyag – szóbeli vagy már lejegyzett írásbeli – feldolgozása során a szövegek nem mindig férnek bele abba a skatulyába, amelyet tanulmányaink során megismertünk vagy az újabb szakirodalom alapján elfogadtunk. A szövegek sokkal változatosabbak, gazdagabbak, élettelibbek – máskor meg éppen romlottabbak, hiányosabbak – annál, semhogy egy néhány mondatos műfaji meghatározás pontosan illenék rájuk. Minden folklorista tudja, hogy az ismert és kedvelt, gyakorta gyűjtött műfajaink megnevezése pontatlan. Igaz ez az anekdotára, a tündérmesére, sőt akár még a közmondásra is. A művészettörténetben, az irodalomtudományban a kutatók határozzák meg a korszakokat, amelyekbe próbálják elhelyezni a vizsgált műalkotást. Ez számtalanszor ott is nehezen megy, mert a műalkotások sokszor nem tűrik a szigorú kategorizálást. A folklorista nehezebb helyzetben van. Vizsgált tárgyának születéséről, múltbeli szerepéről sokszor csak részleges – vagy még az sem – ismeretei vannak. Mivel az elmúlt századok népköltészete *elsősorban* szájhagyományban élt, egyáltalán nem tudjuk biztonsággal meghatározni, hogy milyen is volt. Nem tudhatjuk, hogy a megmaradt, *lejegyzett* szövegek mennyiben hűek az eredetileg elhangzotthoz, és mennyire megkonstruáltak. Kivételt képeznek a jelenkori,

most születő népköltészeti alkotások, ahol lépésről lépésre nyomon követhető a megszületés, alakulás folyamata. Ezek a szövegek nehezen illeszthetők be a hagyományosan kialakult műfaji struktúrába, amelynek keretei egyébként is töredeznék. A 19–20. században az irodalomhoz viszonyították a népköltészetet, a meghatározások is ebben a fogalomkörben születtek. Mára viszont egyértelművé vált, hogy mindazok a sajátosságok – a szerző névtelensége, a változatok megléte – amelyeket a népköltészet legfontosabb jellemzőinek tartott a tudomány, nem érvényesek, mert mindkettő megtalálható az úgynevezett magas irodalomban is. „Minden tudományszaknak szüksége van arra, hogy időről időre meghatározza a maga kereteit, kijelölje új határait. Nincs ez másként a folklórnál sem, hiszen ennek létrehozói, alkotói napjainkban egyre szűkebb területre szorulnak vissza” (SZEMERKÉNYI, 2005, 7.). A *Magyar Népköltészeti Lexikon*ban erre teszünk kísérletet: az elmúlt évtizedek kutatási eredményeire építve, megkíséreljük újrafogalmazni az általunk fontosnak tartott fogalmakat.

Hogyan kezdődött?

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Néprajztudományi Intézetében (akkori nevén a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet Folklór Osztályán) 2010 februárjában több értekezleten volt megbeszélés tárgya a következő évekre vonatkozó közös kutatási terv. Az előző években a Folklór Osztály által rendezett *Folklór a magyar művelődéstörténetben* című konferenciasorozat számos kérdést vetett fel. Napvilágra hozott olyan problémákat, amelyekkel a kutatók nap mint nap találkoztak, ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy ezek a kérdések nemcsak a folklór tanulmányozói, de a társtudományok számára is fontosak. A konferencia folklorista résztvevői, a társtudományok képviselői egyaránt hasznosnak és sikeresnek értékelték ezeket a tanácskozásokat – annak ellenére, hogy a néprajzi szakfolyóiratok alig vettek róla tudomást.¹ Az előadások, majd a tanulmányok megírása után a résztvevők szükségesnek tartották az együttes munkát, a további együtt gondolkodást. A közös munkával kapcsolatban több ötlet merült fel. Ezek között volt a nógrádsipeki gyűjtés megismétlése. 1972–1974 között az (akkor még) Néprajzi Kutató Csoport Folklór Osztályának tagjai a Nógrád megyei Nógrádsipeken végeztek közös munkát. Ez részben a közös gyűjtést, részben a közös anyag feldolgozását, a készülő tanulmányok együttes megvitatását jelentette. Megvizsgáltuk, hogy milyen a falu folklórja az 1970-es évek első felében, megkíséreltünk képet

¹ A néprajzi szakfolyóiratok közül csak az *Ethnographiában* jelent meg ismertetés a konferenciák előadásai nyomán készült tanulmánykötetéről. A 2007-ben megjelent *Folklór és történelem* című kötetéről K. CSIZY – KOCSIS 2010-ben írt, az egész sorozatot Vargha Katalin ismertette (VARGHA, 2013).

adni arról, mi a folklór szerepe és helye a közösség kultúrájában.² Már akkor is tisztában voltunk azzal, hogy a kapott kép szükségszerűen statikus, hiányos, s ahhoz, hogy általánosítható tendenciákat állapítsunk meg, szükség lenne egy idő múlva újból felmérni és elemezni a település lakóinak ismeretét, véleményét, a műfajok használatának átalakulását stb. Szólt szempont a gyűjtés megismétlése mellett, felmerültek érvek ellene. Az ötletek és javaslatok sorában elhangzott Tátrai Zsuzsanna indítványa egy Folklór Lexikon készítéséről. Hosszas mérlegelés után végül emellett döntöttünk. Úgy ítéltük meg, hogy ez a közös munka a belátható jövőben megvalósítható. Döntésünkben fontos szerepet játszott az a tény, hogy mindnyájan tapasztaljuk a meghatározások pontatlan voltát, azt, hogy szakemberek számára sem egyértelmű minden használatos definíció. A *Magyar Néprajzi Lexikon* megírása óta eltelt négy évtized alatt értelemszerűen változott szaktudományunk, sőt szaktudományunk tárgya is. Bizonyos műfajok szinte teljesen eltűntek, illetve egy egészen más közegben, azonos vagy megváltozott funkcióval élnek tovább, egyes műfajok előtérbe kerülnek, a gyűjtött anyagban feltűnő a rövid, személyes jellegű elbeszélések sokasága, az archívumokat előntik a naplók, memoárok és más olyan anyagok, amelyeket eddig nem tekintettünk hagyományosnak (HONKO, 1980, 457.). Egy mese szövege esetleg lehetne ugyanaz vagy majdnem ugyanaz – a folklórban való élet szinte eleve kizárja a szó szerinti azonosságot –, de ha a körülötte levő társadalmi közeg megváltozik, akkor a szöveg is módosul. Egy műfaj megváltozása – alakulása, fejlődése vagy hanyatlása – a tárgyat körülvevő társadalmi-kulturális közeg változásának a következménye. A klasszikus folklór műfajok eltűnnek vagy funkciójuk megváltozik. Ugyanakkor új, eddig ismeretlen műfajok születnek, amelyek nem veszik át a hagyományos műfajok szerepét – ezekre sokszor már nincs is szükség –, viszont a technikai eszközök fejlődése, az életstílus átalakulása következtében szinte nélkülözhetetlenek, teljesen átszövik a mindennapokat. Ezek az új műfajok kommunikációs rést töltenek ki, funkciójuk változatos lehet. Bemutatásuk, feltérképezésük, egyáltalán azonosításuk a folkloristák feladata, és mivel ezek jórészt az elmúlt években, évtizedekben jöttek létre, nem is lehetnek benne a *Magyar Néprajzi Lexikonban*. Tudományos ismeretterjesztési igény fogalmazódott meg a résztvevőkben, és fontos szerepet kapott döntésünkben az is, hogy lépten-nyomon tapasztaljuk, a rádió és televíziós csatornák egyes műsorai, a különböző regionális vagy tematikus fesztiválok közkedveltsége okán egyes folklórműfajok felélednek, eddig nem ismert funkcióval bővülnek. Mindazok, akik ezeket a műsorokat, fesztiválokat, helyi vagy nagyobb tájegységet átölelő ünnepeket szervezik, nem mindig rendelkeznek kellő ismerettel ahhoz, hogy a felhasznált folklóralkotásokat megfelelően közvetítsék. Az elmúlt években felerősödött a történelmi múlt

² SZEMERKÉNYI (szerk.), 1980. A nógrádsipeki kötetben Erdélyi Zsuzsanna, Károly S. László, Kovács Ágnes, Kríza Ildikó, Küllös Imola, Pócs Éva, Tátrai Zsuzsanna és Szemerkenyi Ágnes írtak tanulmányokat, de a gyűjtésben részt vett Nagy Ilona is.

íránti érdeklődés, különösképpen a honfoglalás, a magyarság őstörténete került az érdeklődés homlokterébe. Az internet nyilvánossága lehetőséget ad mindenkinek, hogy véleményét elmondja, közzétegye, akkor is, ha annak jelenlegi ismereteink szerint nem sok köze van a tudomány eredményeihez. Az egyéni vélemények széles nyilvánosságot kapnak, a nem eléggé tájékozott olvasó nem tudja megkülönböztetni az *ocsút a tiszta búzától*. A társadalom széles rétegeiben olykor nem mindig a felkészült szakemberek közvetítik a történettudomány, a néprajz, a folklorisztika eredményeit, hanem gyakran a nem elég alaposan tájékozott műkedvelők, és ez zavart, megtévesztést okozhat. Ezért is vállalkozott a lexikon és a jelen kötet egyik szerzője – Mikos Éva – arra, hogy a tudományos dilettantizmusról írjon. Ha első pillantásra ez nem is látszik a lexikon témakörébe vágó dolgozatnak, elolvassván mindenkit meggyőz arról, hogy szerzőnk éppen a lexikon munkálatai közben találkozott számos olyan írással, véleménnyel, felvetéssel, amelyek állítását a tudomány megkérdőjelezi. Ezért tartotta fontosnak álláspontját összegezni, rávilágítva a féltudományos dolgozatokban, írásokban rejlő veszélyekre, hiszen ezek hamis irányba vihetik az érdeklődő, de tájékozatlan olvasót. Röviden összefoglalva: lexikonunk olvasói között nemcsak a diákokra, tanárookra, s a néprajz, a művelődéstörténet és az irodalom iránt érdeklődő olvasóra számítunk, hanem a társadalom szélesebb köréből is szeretnénk megszólítani azokat, akik valamilyen szinten kapcsolatba kerültek a népköltészet alkotásaival. Úgy véljük, munkánk széles társadalmi igényre ad kielégítő választ.

A munkatársak

Munkánk a kezdetektől fogva intézeti, közös kutatásnak indult. Először Folklor Lexikonban gondolkodtunk, tehát az egész folklórt szeretttük volna bemutatni. Hamarosan rájöttünk azonban arra, hogy ehhez a nagy vállalkozáshoz nem vagyunk elegendőek. A Folklor Osztály tagjai elsősorban szövegfolklorral foglalkoznak, így tehát kézenfekvő volt, hogy szűkíteni kell témáink körét, s így született az az elhatározás, hogy ne a folklór egészét – tehát a szokásokat, hitvilágot, zenét, táncot is – mutassuk be, hanem csupán a szövegekkel foglalkozzunk, s a folklór különböző jelenségeiből csak azokat értelmezzük, amelyek szövegekhez kapcsolódnak. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez nem tökéletes megoldás, ellene mond annak a szemléletnek, amelyet mi is képviselünk, vagyis, hogy a népi kultúrát, mint rendszert vizsgáljuk, összefüggések hálójában, a lehető legteljesebb kapcsolatrendszer feltárva. Felelősen azonban csak ennek a – viszonylag leszűkített területnek – mérlegelésére vállalkozhattunk. Ez a magyarázata annak, hogy munkánknak miért a *Magyar Népköltészeti Lexikon* a címe. A résztvevők a *Folklor témacsoport* jelenlegi és volt munkatársai. Ezért kértük fel Kríza Ildikót, Küllös Imolát, Nagy Ilonát, Pócs Évát a részvételre. Nagy örö-

münkre szolgált, hogy mindnyájan készséggel vesznek részt a lexikon szócikkeinek írásában. Felvetődhet a kérdés az olvasóban: miért nem vontuk be a munkálatokba a többi folkloristát is? A kérdés jogos, erre két válaszunk van, és mindkettőt önmagában külön-külön is elégséges indoknak véljük. Egyrészt: eleve intézeti munkának képzeltük el a kötetet, másrészt – és ez nagyon lényeges – nincs anyagi alapunk arra, hogy külső munkatársakat kérjünk fel. 2012-ben pályázatot adtunk be az OTKA-hoz, de a – néprajzos, művészettörténész és népzene kutató tagokból álló – bíráló bizottság nem találta támogatásra méltónak a pályázatunkat. Az eredeti elképzelés ugyan az intézeti közös munka volt, több esetben szívesen tettünk volna kivételt, felkérve jeles folkloristát a közreműködésre. A fentebb említett ok miatt azonban erre sajnálatos módon nincs lehetőségünk.

Milyen előzményei voltak a Magyar Népköltészeti Lexikonnak?

A *Magyar Népköltészeti Lexikon* számos előző munkában gyökerezik. Nem tekintem át az összes magyar nyelvű lexikont, amely valamilyen szinten foglalkozik népköltéssel, csak azokat emelem ki, amelyek témánk szempontjából lényeges ismereteket tartalmaznak. A *Pallas Lexikon* és a *Révai Nagy Lexikona* egyaránt büszkélkedhet elismert tudósok munkájával. Az újabb lexikonok közül a *Magyar Nagylexikonról* és a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikonról* (KŐSZEGHY, 2003–2012) szólhatunk. Az előbbi szakszerűen, bár kissé szűkmarkúan bánik a folklorisztikai témákkal, az utóbbi pedig elsősorban az irodalomtudomány felől közelíti meg a kitűnően megírt, folklórt is érintő szócikkeket. A kisebb, egy kötetes *Esztétikai Kislexikon* (SZIGETI, 1969) számos népköltéssel kapcsolatos szócikket tartalmaz, ám világnézeti meghatározottsága miatt mára meghaladottá vált. A kötet elején olvasható a szerzők névsora, az egyes szócikkek szerzőit azonban csak találgatni lehet. Az érdeklődő olvasó e munkákon kívül másutt is kaphatott érdemi ismereteket egyes műfajokról vagy irányzatokról. Ezek közül meg kell említenünk a *Világirodalmi Lexikont*, amelynek bevezetőjében a következő megállapítás olvasható: „A világirodalom részének vettük a művészetek ősi alapját, a népköltészetet: a lehetőségekhez képest behatóan tárgyaljuk a folklórnak az irodalmi fejlődés szempontjából leglényegesebb jelenségeit” (KIRÁLY, 1970, IX.). Valószínűleg ez az alapállás magyarázza a *Világirodalmi Lexikon* számos folklorisztikai szócikkét. A *Magyar Katolikus Lexikonban* is szép számmal találunk a népköltéssel kapcsolatos szócikkeket, amelyek főként a *Magyar Néprajzi Lexikonra* támaszkodnak. A hagyományos kultúrában a vallásosság és a mindennapi élet szoros kapcsolata szinte az élet minden területére kiterjedt, ez a magyarázata az erős folklór jelenlétnek, elsősorban a népi vallásosság, a jeles napok témakörében. Megemlítjük még Nagy Zoltán *Kis népmese lexikon és -határozó* című könyvét, alcíme szerint

Kézikönyv pedagógusoknak. Nagyon jó útmutatóként szolgál tanároknak, diákoknak.

A legfontosabb hazai előzménynek feltétlenül a *Magyar Néprajzi Lexikont* tekinthetjük. E munka érdemeinek részletező elismerését most mellőzöm, szakmabeli és nem szakmabeli előtt kétséget kizáróan nélkülözhetetlen teljesítmény, amely széleskörű ismeretanyagát tekintve a nemzetközi tudományosságban is példaértékű. Népköltészeti témájú szócikkei is magas színvonalról tanúskodnak. Bár a *Magyar Néprajzi Lexikon* etnográfus bírálói – Vörös Károly és Szabó Mátyás – nem tették szóvá „elméleti cikkeinek viszonylagos szegénységét”, amelyből: „Leginkább kivétel a folklór” (SZEGEDY-MASZÁK – KÓSA, 1981, 556.), mégis tanácsos odafigyelni az irodalmár bírálatára, aki felhívta a figyelmet az egyenetlenségekre, a „ki nyilatkoztató minősítések” indoklásának hiányára, s arra, hogy nincsenek megnevezve egyes műfajok szerkezeti, poétikai ismérvei, a „lexikon különböző szintű vizsgálatokról ad számot, anélkül, hogy nagyobb egységbe hozná őket. A címszavak több fogalomsort alkotnak, s ezek nem illeszkednek egymásba” (SZEGEDY-MASZÁK – KÓSA, 1981, 551.). Tervezett lexikonunk ennek a hiányosságnak a felszámolására is törekszik. Az öt kötetes mű az egész népi kultúrát kívánta bemutatni, így szükségszerűen kevésbé adhatott részletes tájékoztatást a folklóról, nekünk több lehetőségünk van a részletek pontosítására.

Nemzetközi előzmények

Természetesen nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi folklorisztikában létező, általunk ismert és elérhető lexikonokat és enciklopédiákat is áttekintettük. Mindegyik szolgált tanulással, egyik része azzal, hogy példát állított elénk, így kellene csinálni, a másik része ellenkezőleg: ez az út nem követendő. Többségük a széles olvasóközönségnek íródott, tágabb kérdéskörrel foglalkozott, mint amelyet mi meghatároztunk. Ez magával hozta azt, hogy a *szakmaiság* nem mindig volt kritérium, a szócikkek nem alapos elemzés után készültek, csupán orientáló jellegűek voltak.³

Kétségtelen érdeklődéssel vettük kézbe például az Oxford University Pressnél kiadott *A Dictionary of English Folklore* című könyvet, amelyet Jacqueline Simpson és Steve Roud állított össze. A szerzők neve tudományos

³ Ilyen például PEŠIĆ – MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ 1984-ben megjelent munkája. Szerb, horvát, bosnyák, szlovén, montenegrói anyagot mutat be, a szócikkek rövidek, a téma meghatározása után szüksézávú történeti áttekintés található, kevés irodalmi hivatkozással. Ezért az adatért Raffai Juditnak tartozom köszönettel. WATTS 2007-ben megjelent könyve is hasonló ehhez, középiskolásoknak alkalmas első tájékozódásra. Alapismereteket közöl hiedelmekről, mítoszokról, szokásokról, népszerű mesékről. Viszont mindegyik szócikkhez tartozik 5–10 bibliográfiai adat, ami segíti a további tájékozódást.

igénnyel megírt művet sejtetett. Az előbbi szerző az angliai Folklore Society elnöke volt 1993 és 1996 között, a *Folklore* című folyóirat szerkesztője 1979 és 1993 között, és több folklorisztikai könyvet is írt, míg az utóbbi a Folklore Society könyvtárosa volt hosszú éveken keresztül. A könyv összeállításának az volt a célja, hogy két kérdésre találjanak megfelelő választ: mi a folklór és mi az „angol” folklór? 1250 szócikket tartalmaz a kötet, amelyből kitűnik, hogy a közép-európai folklórkutatásnak – és benne a magyarnak – lényegében más képe van a folklórról, mint az angolnak, és ezt csak részben indokolja az eltérő történeti fejlődés. E kötetből azt szűrhetjük le, hogy a mai Angliában a folklórnak lényegesen kisebb a szerepe, mint Közép- vagy Kelet-Európában. A kötetet inkább művelődéstörténeti, mint folklór lexikonnak nevezném. Jóllehet megtaláljuk benne a klasszikus folklór műfajok (ballada, mese, monda, közmondás stb.) bemutatását, ezek mibenlétét rendkívül szűkszavúan foglalja össze. Amíg a népmese 31 sort kap, addig az 1878-ban alapított Folklore Society-nek 174 jut. A naptári év szokásai, az emberi élet fordulóihoz kötött szokások, hiedelmek, a hagyományos ételek, játékok, gyermekfolklór szintén helyet kapnak a kötetben. A szerzők figyelembe veszik, hogy ma is születnek folklóralkotások, a városi, modern mondák ugyanúgy helyet kapnak a kötetben, mint a „photocopylore”-nak nevezett új műfaj, amely a xerox gépek megjelenése után terjedt el, a kötet jelentős része azoknak a mindennapi szokásoknak a magyarázatával foglalkozik, amelyek a mai Angliában is élnek. Ebbe a mindenszentek vagy a halottak napja ugyanúgy beletartozik, mint az április elseje, a futball vagy a virágok szerepe, jelentése, alkalmazása a középkortól kezdve napjainkig. Egy véletlenszerűen kiválasztott betű – az *e* – kapcsán, bemutatom, hogy milyen címszavak találhatók ebben a kötetben: *eaglestones; ears; east; Easter; Easter eggs; Ebernoe Horn Fair; Edenhall, the Luck of; Edric the Wild; eels; effgies; eggs; eggshells; Egremont Crab-Apple Fair; elbows; elder; elecampane; elephant statuettes; Ellis, Sir Henry; elves; English Dialect Survey; English Folk Dance Society; English Folk Dance and Song Society; Ethnic; ethnic jokes; Evans, George Ewart; evergreens; evil eye; excrement; exorcism; eyebrows; eyelashes; eyes*. A kötet 2000-ben jelent meg először, szűk körű irodalmi hivatkozásai eddig nem terjednek. Mindaz a tematikai sokszínűség, amelyre fentebb utaltam, magával hozza, hogy szócikkei korlátozott ismereteket továbbítanak. Röviden azt mondhatjuk, hogy a szerzők eleget tettek az előszóban megfogalmazott igényüknek: „Our intention is to provide a work of reference, not to build theories, of which there have been too many, based on too little evidence” (SIMPSON – ROUD, 2003, VI.).

Az persze, hogy mi van a lexikonban, nemcsak a szerzők ízléséről, tudásáról, felkészültségéről tanúskodik, hanem arról a kultúráról is, amelynek bemutatására törekszik. Talán nem is kellene csodálkoznunk azon, hogy a népszerű kiadó által megjelentetett *The Penguin Dictionary of American Folklore* (AXELROD – OSTER, 2000) szócikkei nem igazán szakszerű válogatásról tanúskodnak. Az *e* betűnél a következő tételeket lehet találni: *Eagle;*

Earp, Wyatt Berry Stapp; Easter and Easter Parade; Eaton, Allen; Eckstorm, Fannie Hardy; Eddy, Mary O.; Edison, Thomas Alva; Edmondson, William; Eeny, meeny, miny, mo; Einstein, Albert; Emmett, Daniel Decatur; Empire State Building; Emrich, Duncan B. M.; Environmental folk art; Esoteric folklore; Espinosa, Aurelio Macedonlo; Ethnomusicology; Etymology, folk; Evil eye; Exaggerated postcard; Exoteric folklore. Ebből a sorozatból mi csak hármát-négyet vennénk be a lexikonunkba. A szellemes felütés hamis várakozást teremthet: „A dictionary is about definitions, and for a dictionary of American folklore this presents a problem. Folklorist W. Edson Richmond remarked in his introduction to Richard M. Dorson’s Handbook of American Folklore (Bloomington, Ind. 1983): „It has long been a cliché that there are more definitions of folklore than there are folklorists” (AXELROD – OSTER, 2000, VII.). Elolvasva a fenti szócikkeket, világossá válik, hogy miért szerepel a lexikonban például Edison. Amerikai hős, a *jenki találékonyság*, az *amerikai tudás, felkészültség* megtestesítője, egy szegény család gyermekéből a maga erejével feltalálóvá küzdött *népi hős*.⁴

Sokkal szakszerűbb a Carl Lindahl, John McNamara és John Lindow szerkesztette *Medieval Folklore An Encyclopedia of Myths, Legends, Tales, Beliefs and Customs*, amely két kötetben 2000-ben jelent meg, majd egy rövidített, egykötetes változata, némiképp módosított címmel, de ugyanazokkal a szerkesztőkkel, szerzőkkel 2002-ben (*Medieval Folklore. A Guide to Myths, Legends, Tales, Beliefs and Customs*. Oxford University Press). A szerkesztők kiváló, elismert szakemberek, csakúgy, mint a szerzők, akik között Pócs Évát is megtaláljuk. Ahogy a címe is jelzi, nem lexikon, hanem enciklopédia, ami természetszerűleg jelenti, hogy a szerzők részletesen, mindenre kiterjedően, egy-egy kis tanulmányként írták meg a szócikkeket, amelyek általában egy-két laposak, de vannak sokkal hosszabbak is, mint például a *Folklore* vagy a *Folktale*, amely tíz, illetve tizenkét lapos, mindkettőt Carl Lindahl írta. 306 szócikket (a 2002-es kiadás 261-et) 150-nél is több illusztrációt tartalmaz, bibliográfiája kitűnő, ahogy az utalásrendszere is. Tematikailag a középkori örökséget vizsgálja 500-tól 1500-ig. Figyelme elsősorban Nyugat Európára, s azon belül is Angliára koncentrálódik, jól lehet van szócikk az arab-izlám, a zsidó, a magyar, a keleti szláv hagyományról is, de ahogy távolodik Nyugat Európától, úgy csökken az érdeklődése az említett kultúrák iránt (HARRIS, 2003, 558–559.). A címben ígért sokszínűség óhatatlanul is hiányérzetet kelt a kritikus olvasóban, aki nem is hagyja kihasználatlanul helyzetet és felrója a szerkesztőknek, hogy miért nincs nyugati-szláv (ha van keleti-szláv), miért nincs szó a számok szimbolikus szerepéről (és miért csak Dante számszimbolikájával foglalkozik?) (KELLY, 2001, 322–324.). A tematikai sokszínűség, a földrajzi kiterjesztés és az enciklopédikus szerkesztés miatt – minden kiválósága mellett – mégsem vált követhetővé számunkra ez a munka.

⁴ Megemlíthetjük itt JONES 1995-ben kiadott lexikonját is, amely 1500 szócikken keresztül mutatja be az egész világra kiterjedően a folklórt.

A folklór és irodalom kapcsolata hosszú évek óta az egyik legfontosabb kérdés a népköltéssel foglalkozó kutatók körében. A szóbeliség és írásbeliség viszonya nem olyan egyértelmű, mint azt a 19. században, de még a 20. század első felében is hitték. Nem véletlenül vállalkozott a Folklór Osztály 2004-ben arra, hogy a *Folklór a magyar művelődéstörténetben* című konferenciasorozatát ezzel a témával kezdje, folkloristákon kívül irodalmárok részvételével, akiknek a téma iránti érdeklődését az is jelzi, hogy az MTA Irodalomtörténeti Intézetében szerkesztett *Helikon* című folyóiratnak 1967-ben jelent meg egy száma *Irodalom és folklór* címmel. A *Folklór és irodalom* című kötet előszavában feltett kérdések: – „Miként kapcsolható össze az intertextualitás folklór és irodalom együttes vizsgálatában? Mit jelent, ha valamely irodalmi alkotás népköltészeti eredetre vezethető vissza, vagy abból merít ösztönzést, vagy mélyszerkezete arra utal vissza? Hogyan alakul át a népköltészeti szöveg az irodalomban, hogyan jellemezhető a folklórjelenségek leírása a (szép)irodalmi alkotásokban? Hogyan válik irodalmi szöveg népköltézzé?” (SZEMERKÉNYI, 2005, 7.) – nagy részét máig sem tisztázta a folklór és az irodalomtudomány, csupán annyit jegyeznek meg, hogy a készülő lexikonunk ezekre a kérdésekre is keresi a választ. Az irodalmár Szegedy-Maszák Mihály álláspontja megegyezik a folkloristák véleményével. Arra a kérdésre, hogy mi a folklór és mi az irodalom, azt válaszolja, hogy „Elkülöníthetőség helyett talán célszerűbb, ha folytonosságról beszélünk. A szó- és írásbeliség végső soron ugyanúgy nem kapcsolható bizonyos társadalmi berendezéshez, mint a hallható és a látható. A művészetben mindig e két tényező kölcsönhatása érvényesül” (SZEGEDY-MASZÁK, 2005, 38.). E kölcsönhatás vizsgálatának szükségessége, ahogy mondani szokták: *benne van a levegőben*, éppen ezért fokozott érdeklődéssel vettük kézbe a Mary Ellen Brown és Bruce A. Rosenberg által szerkesztett kötetet, amely a folklór és az irodalom kapcsolatát helyezi a vizsgálat közép pontjába (*Encyclopedia of Folklore and Literature*. ABC-CLIO 1998). Mindkét szerző esetében érthető és indokolt választás volt e témakör vizsgálata, bizonyos értelemben összegzése az addigi eredményeknek. Kettőjük közül különösen Bruce A. Rosenberg nevezhető e téma szakavatott kutatójának, számos tanulmányt írt ebben a témában, és a *Folklore and Literature: Rival Siblings* (1991) című könyve nem megkerülhető mindazoknak, akik e két tudományterület kérdéseivel foglalkoznak.

A szerkesztők négy kategóriát állítottak fel, amelynek szempontjai szerint a világirodalom és a folklór lehetséges kapcsolatait figyelembe véve 350 szócikk alapján kísérik meg ezt a bonyolult és összetett kapcsolatrendszert az olvasók számára megvilágítani. Mindenesetre érdekes kísérlet, mérés vállalkozás. A négy kategória a következőként összegezhető: 1. írók és irodalmi művek, amelyek a folklórt, mint forrást használják 2. fogalmak, amelyek segítenek abban, hogy a folklórt és az irodalmat közösen vizsgálják, 3. témák és karakterek, amelyek megtalálhatók a szájhagyományban és az írott irodalomban, 4. kutatók, akik a folklórt és az irodalmat is tanulmá-

nyozzák. A kötet elején található az abc rendbe szedett címszó lista. Közülük kettőt választottam ki azért, hogy az olvasó képet kapjon a nagyigényű tervezet a valóságban hogyan valósul meg. Az *e* betűhöz a következők tartoznak: *Edda, poetic; Edda, prose; Einfache Formen; Ellison, Ralph; Epic; Erdrich, Louise; Espada, Martin; Ethnopoetics; Evil Eye*; Az *f* betűhöz a következők: *Fable; Fabliau; Fairy Tale; Fakelore; Faulkner, William; Faust Legend; Feng-shen yen-i; Festival; Folk Etymology; Folk Religion; Folklorism; Folktale; Folktale Adaptations; Fool in Christ; Formula Tale; Forrest, Leon; Frame Tale; Frazer, James George; Freud, Sigmund*. Igaz, hogy minden munkával kapcsolatban feltehető a kérdés, miért került bele egyik, és miért maradt ki egy másik, de számomra úgy tűnik, hogy a vizsgálódási kört nagyon leszűkítették – sportnyelven szólva – túl sok labdát adtak fel a kritikus olvasónak. Az kétségtelen erény, hogy már a kötet megszületése is felhívja a figyelmet a folklór és az irodalom kutatásának szükségszerű kölcsönhatására. A megírt szócikkek alaposak, körültekintőek, folklór és irodalom területén egyaránt törekedtek nemzetközi kontextusba helyezni a témát, ami egyáltalán nem könnyű rövid terjedelemben. A szócikkek után utalások találhatóak a lexikonban levő, a témához kapcsolódó más szócikkekhez, majd rövid irodalomjegyzék segíti az olvasót a további tájékozódásban. A kötet végén pedig nagyon alapos és részletes irodalomjegyzék található a szerkesztők által fontosnak tartott művekről. Számos kiváló részlet mellett ez a mű – a fentiek alapján talán nyilvánvaló – különösebben nem segített a lexikon rendező elveinek kialakításában.

Hosszú éveken át a Maria Leach szerkesztésében (társszerkesztő Jerome Fried) megjelent *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend* című, több kiadást (LEACH – FRIED, 1949–1950, 1972, 1975, 1984, 1989) is megért két kötetes mű volt az angol nyelvterületen az alapvető folklór lexikon. Nemzetközi kitekintésű, felöleli nemcsak a címben foglalt fogalmakhoz tartozó műfajokat, a mesék, a balladák, a népdalok stb. különböző típusait, motívumait, hőseit, hanem összefoglaló szócikkeket is közöl egyes népek, népcsoportok kultúrájáról. Áttekintő igénnyel megírt szócikkek is találhatóak a kötetben, amelyeket a téma legjobb kutatói írtak, így például a mesét Stith Thompson, a közmondást Archer Taylor. A szerkesztő hangsúlyozza, hogy: „The book belongs to no „school” of folklore, adheres to no „method”, advocates no 'theory.’” (LEACH – FRIED, 1949–1950, I. V.), viszont minden iskolát, minden módszert, minden elméletet szeretne bemutatni kétségeikkel és megállapításaikkal együtt. Ennek jegyében a folklórnak huszonegy meghatározását adják olyan nagynevű szerzők, mint a két fent említetten kívül például William R. Bascom, Melville J. Herskovits, Katharine Luomala. Ezek között a meghatározások között találjuk a következőt: „In a purely oral culture everything is folklore” (BOTKIN, 1949–1950, I. 398.). Ezen a kétségkívül frappáns és bizonyos mértékig találó megállapításon kívül pontosabb megfogalmazások is olvashatók a folklór mibenlétéről. A nagyobb, áttekintő cikkek rendszere nem teljesen egyértelmű, és mint minden össze-

foglaló jellegű műnél, itt is meg lehet kérdezni, hogy miért van észt folklór a könyvben és miért nincs magyar. A szerkesztő törekedett minél tágabban és sokszor minél részletesebben értelmezni a folklórt, a szócikkek írói az adott területet kiválóan ismerő kutatók közül kerültek ki. A kötet szerzőinek rövid szakmai életrajza, fontosabb műveik felsorolása megtalálható a kötet elején. Lényeges hiányosság viszont, hogy a szócikkekhez nem tartozik bibliográfia, és nagyon korlátozott az utalások rendszere. Bemutatom az *e* betűhöz tartozó címszavakat, ebből képet kap az olvasó, hogy itt semmilyen tér- és időbeli megkööttség nem létezik. Az ókori görög mitológiától kezdve az amerikai navajo indiánok mitológiájában létező istenségig, Erdélyi Jánostól Edwardig széles a skála. A szócikkeknek ez a teljes jegyzéke: *Ea, or Enki; eac uisge; Eagentci; Eagle; eagle; eagle dance; Eaglehawk and Crow; ear; Earl Brand; earth; Earth; earth driver; Earthmaker; earthquakes; earwig; Easter; Easter smacks; eating the god; eating the heart; eating the sacred animal; eating together; Ebisu; Echidna; Echo; Echtrae Conli; Echtrae Cormaic; echtraí; eclipses; Edward; eel; eeny, meeny, miny, mo; egbere; egg curing; eggs; Egil; Egun; Ehlaumel; Eileithyia; eingasung nat; Einheriar; Eira, eisteddfod; eixida; Ekcko; ekerā; elder; Elderberry Bush; Elfin Knight; elk; Elle Woman; elm; St. Elmo' fire; Elysium, Ema; Emain Macha; Embla; emerald; emergence myth; Emma; Emperor and Abbot; Enceladus; endama; endless tale; end of world; Enemy Way; Enlil; Enuma Elish; envoûtement; Eos; epilepsy; Epiphany; Epona; erawng mot k'rak; Erdélyi János; eré; Erebus; Erechtheus; Erichthonius; Erinyes; Eris; Ériu; Eros; Erymanthian boar; eskänye; espringale; estampie; Estonian folklore; Estonian mythology; Estsanatlehi; ethnocentrism; ethnochoreography; Etzel; Eugpamolak Manobo; euhemerism; eunuch; euphemism; Europa; European folklore; European tales in North American Indian mythology; Eurystheus; Evadne; Evander; evil eye; Excalibur; excrement swallowed; explanatory elements; exposure of famous persons in infancy; external soul; eyebrows meeting; Eye-juggler.*

A fent említett kötetek – talán nyilvánvaló – nem voltak követhetők, nem szolgálhattak példaként, de egy bizonyos szinten mégis hozzájárultak a *Magyar Népköltészeti Lexikon* rendszerének formálásához. A leghasznosabbnak számunkra három munka bizonyult. Nemcsak a szócikkek megírásához nyújtottak konkrét segítséget, hanem a szemlélet, a lexikon rendszerének kialakításához is. Kiindulópontként szolgáltak annak eldöntéséhez, milyen fogalmakkal, milyen témákkal, témacsoportokkal, szerzőkkel foglalkozzon a *Magyar Népköltészeti Lexikon*. Legtöbbet az *Enzyklopädie des Märchens*-ből tanultunk, amely a népköltészet számos műfajának társadalmi, történeti, pszichológiai, vallásos vonatkozásait feltárja. Az első kötet 1977-ben jelent meg, a 14. befejező kötettel 2014-ben lesz teljes ez a nagy munka. A 3600 szócikket 800 szerző írta, 60 országból. Már ezek a számok is jelzik a vállalkozás méreteit. Az európai szóbeli és írott hagyományt állítja a vizsgálat középpontjába, de figyelme kiterjed más kontinensre is.

Nemcsak a népköltészet egyes műfajaival kapcsolatos szócikkek megírásához nyújtott hasznos segítséget, hanem a stilisztikai, poétikai kérdésekben is iránytűként szolgált. A másik két kötet (HAASE, 2008; GREEN, 1997) összehasonlítva, a nagymértékben hasonló közös európai hagyomány, a sok tekintetben egyező kulturális múlt, a folklorisztika és a folklór felfogásának hasonlósága miatt, ezt a munkát használtuk leggyakrabban. Nem követtük azonban kritika nélkül sem a címszavak összeállításában, sem a szócikkek felépítésének rendjében. Ahogy a kötet címe is jelzi, ez *enciklopédia*, a mi kötetünk *lexikon*, tehát a szócikkeink értelemszerűen rövidebbek. Mi magyar népköltészeti lexikont írunk, az enciklopédia figyelme pedig több kontinensre kiterjed, vagyis mi földrajzilag eleve leszűkítettük a vizsgált területet. Az enciklopédia 14, a miénk egyetlen kötetből áll, s ez azt is jelenti, hogy címszavaink sokszor átfogóbbak, a finom részletekre nem mindig terjed ki a figyelmünk, ugyanazt a témát mi rövidebben, nem minden összefüggésre, nem minden előfordulási helyre figyelve írjuk meg, nem minden kapcsolatot mutatunk be.

A Thomas A. Green szerkesztésében megjelent enciklopédia (GREEN, 1997) a folklórt nyitottan, széleskörű kitekintésben, ugyanakkor tudományos alapossággal vizsgálja, és ezzel a Maria Leach és Jerome Fried által szerkesztett lexikon helyére lép (LEACH – FRIED, 1949–1950). Leach és Fried munkája óta majd ötven év telt el, s ezalatt az amerikai folklorisztika nagyon sokat változott. Nem arra gondolok elsősorban, hogy ma már nem lehet African and New World Negro Folklore szócikket írni, s hogy akkor a szerkesztőknek nem jutott eszébe Gay and Lesbian Tales címszó, hanem arra, hogy az eltelt ötven év az amerikai folklorisztikát is megváltoztatta, elsősorban a nyelvészet és a jeltudomány eredményeinek hatására. Ennek a kötetnek a felépítése, a címszavak sokkal inkább hasonlítanak arra a lexikonra, melyet mi készítettünk. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez az enciklopédia nem tartalmaz életrajzokat, amelyet a kritikusok szemére is vetnek, ugyanakkor kétségtelen, hogy az a fogalmi készlet, amelyet használ, a folklorisztikához tartozik. Összehasonlításként itt is felsorolom az *e* betűhöz tartozó címszavakat: *Emic/Etic; Enigma, Folk; Epic; Epic Laws; Erotic Folklore; Eschatology; Esoteric/Exoteric Factor; Ethnic Folklore; Ethnoaesthetics; Ethnography; Ethnomusicology; Ethnopoetics; Etiological Narrative; Euhemerism; Evil Eye; Evolutionary Theory; Exemplum; Exorcism* (215–269.).

77 szerző 240 szócikket írt az enciklopédiába, elsősorban az észak-amerikai és az európai folklóról. Nemcsak a hagyományos folklórműfajokról (ballada, találós, közmondás, legenda, mese, népzene, néptánc stb.), hanem a népi kultúra más területeiről is, a népművészetéről, a népi építkezésről is találunk szócikkeket. Áttekintő igényűek a folklorisztika módszereiről, elméleteiről, fogalmi készletéről készült szócikkek, és a folklór új megközelítési módjai (gender studies, gay and lesbian studies) is szerepelnek. A szócikkek terjedelme egy és tíz lap között váltakozik, a szöveg után található az utalások, valamint az irodalom. A terjedelméből is látszik, hogy a szó-

cikkek inkább esszéisztikusak, a rövidségre és tömörségre való törekvés nem az elsődleges kritérium. Ezzel együtt nem bőbeszédű az enciklopédia, minden lényeges információ megtalálható az adott témáról, és ami fontos, az – akkori – legújabb irodalom.

A másik munka, amely sok tanulsággal szolgált, a Donald Haase szerkesztésében megjelent *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales I–III*. (HAASE, 2008), 670 címszót tartalmaz, amely tematikailag nyolc csoportra osztható: 1. kulturális-nemzeti-regionális nyelvi csoport, 2. műfajok, 3. terminológia, módszer, megközelítés, 4. motívumok, témák, hősök, 5. korszakok, mozgalmak, 6. média, performanszok, egyéb kulturális formák (például a varázsmesék esetében animáció, bábszínház stb.), 7. televízió, film, animáció, videó (a varázsmese szerepe a vizuális kultúrában) 8. írók, kiadók, fordítók, filmrendezők, művészek, illusztrátorok (történelmi és jelenkori személyiségek). Nagyon hasznos az enciklopédiának az a része, amely az egymással összefüggő címszavakat 11 csoportba rendezi, s így ha valaki ezt az útmutatót átnézi, segítséget kaphat egy-egy fogalmi csoporthoz tartozó szócikkek összességéről. Nyilvánvaló, hogy egy-egy címszó több csoporthoz is tartozik. Ilyen rendezés lehetősége bennünk is felmerült, még nem döntöttünk, hogy hasonlót készítünk-e vagy sem. A következő csoportokat állította fel: 1. az elemzés szakkifejezései, fogalmai és megközelítései, 2. kulturális, nemzeti, regionális, nyelvi csoportok, 3. korszakok, mozgalmak és más kapcsolatok 4. műfajok, 5. személyi csoportosítás: filmesek, művészek, illusztrátorok, írók, 6. zeneszerzők, 7. szerkesztők, gyűjtők, fordítók, tudósok, 8. média, performansz és más kulturális forma 9. motívum, téma, hős, mese, mesetípus, 10. televízió, film, videó, 11. címek.

Mivel annyira különböző szemléletűek ezek a lexikonok, enciklopédiák, úgy vélem az olvasónak nem lesz érdektelen, ha ennél a kötetnél is – mint ahogy ezt már fentebb megtettem – ismertetem az *e* betűhöz tartozó címszavakat: *Editing, Editors; Egyptian Tales; Eichendorff, Joseph Freiherr von; Ekman, Fam; El Dorado; Elf, Elves; Ende, Michael; English Tales; Epic; Erdrich, Louise, Erotic Tales; Ershov, Pyotr; Espinosa, Aurelio; Estonian Tales; Ethnographic Approaches; Etiologic Tales; Ever After; Ewald, Carl; Ewing, Julianna Horatia; Exemplum, Exempla*.

A szerkesztő számba veszi a kétszáz éves folklorisztika eredményeit, ám nagy hangsúlyt helyez a mai folklorra, a folklór továbbélésére is. Számos területre kiterjed az érdeklődése, foglalkozik azzal, hol és milyen mértékben jelenik meg a folklór, milyen átdolgozásban, mennyire újragondolva él tovább a mese, különösképpen a tündérmese. Kiterjedt nemzetközi szerzőgárdával dolgozik, érdekességként jegyzem meg, a magyar vonatkozásokra figyelve Bartók Béla, Balázs Béla, Dégh Linda és Róheim Géza nevével találkozhatunk. Magyar meséről semmilyen formában nem esik említés. Az is figyelemreméltó, hogy számos területen felfedezi a mese valamilyen formában való továbbélését, a folklór új megjelenési formáiról is találunk szócikket. Bár sok szócikk jelenlétével nem értek egyet, még többet hiá-

nyolok, mindezzel együtt azt kell mondani, hogy ez a munka hasznos volt számunkra.

A lexikonok, enciklopédiák sorát még bőven lehetne szaporítani,⁵ de nem az volt a célunk, hogy körképet adjunk a nemzetközi folklorisztika lexikon és enciklopédia terméséről,⁶ hanem részint az, hogy bemutassuk, mindenhol van erre igény,⁷ másrészt pedig számot vessünk azzal, hogy az általunk tanulmányozott lexikonokból leszűrhetünk-e olyan tanulságokat, amelyek segíthetik a mi munkánk létrejöttét, találhatunk-e igazodási pontokat vagy teljesen új rendszert kell kialakítanunk. Bár minden lexikon – főleg az utóbbi három – szolgált számos tanulsággal, mégis azt kell mondani, hogy a *Magyar Népköltészeti Lexikon* munkálatainál ez az utóbbi a helyzet.

A munka menete

Ellentétben a felsorolt munkák széles nemzetközi kitekintésével, mi elsősorban a magyar anyagból indulunk ki. Ez azt jelenti, hogy az egész magyar nyelvterület népköltészetéről írunk, az államkeretektől függetlenül. Ezt tette a *Magyar Néprajzi Lexikon* is, egyik bírálója, Vörös Károly szerint „nagyon helyesen” (VÖRÖS – SZABÓ, 1980, 480.). Magyar népköltészeti lexikont szeretnénk írni, ennek érezzük időszerűségét, fontosságát. Ez több okra vezethető vissza. A *Magyar Néprajzi Lexikon* értékeit egyáltalán nem akarjuk megkérdőjelezni, pusztán annyit állítunk, hogy megírása óta eltelt negyven év (az első kötet 1977-ben jelent meg, az utolsó 1982-ben, de a munka 1967-ben kezdődött el), s bármilyen közhely is a *felgyorsult világot* emlegetni, tagadhatatlanul változott tudományunk, annak tárgya, mint ahogy a tudomány eredményeit használó társadalom is. Az irodalomtudomány, a nyelvészet, a kulturális antropológia kutatási módszereinek változása a folklorisztikában is érezte a hatását. Az pedig, hogy az a paraszti világ, amely kutatásunk elsődleges terepe volt, végérvényesen eltűnt, a továbbiakban nem leszükí-

⁵ A számos munkából hadd idézzem még Julian KRZYŻANOWSKI 1965-ben kiadott népköltészeti lexikonát. 600 szócikkben foglalja össze a lengyel népköltészetet. Alapelve hasonló a mi tervezetünkhöz, azokat a folklór műfajokat tárgyalja, amelyekben a szöveg a meghatározó. Így például csak azok a szokások és gyerekjátékok kerültek be, ahol a szöveges formuláknak lényeges szerepük van. A népi gyógyászatból a mágikus formulák találhatók a lexikonban. Az elméleti, módszertani jellegű kérdéseket 50 szócikkben tárgyalja. Tudománytörténeti szócikkeibe mese- és énekmondókról, valamint olyan irodalmi alkotásokról ír, amelyekben régi szokások leírása található, vagy amelyben népdalok, közmondások fordulnak elő. Szerepelnek a legjelesebb külföldi folkloristák is. E könyv ismeretét és fordítását Szabó Piroskának köszönöm.

⁶ Nem lenne minden tanulság nélkül való McCORMICK – WHITE 1997 (2001)-ben kiadott munkájáról is bővebben szólni. A folklorisztika jeles szakemberei írták a szócikkeket, s a második kiadásba már a kommunikáció elektronikus eszközein terjedő folklór is bekerült.

⁷ HARRIS, 2003, 558. arról tudósít, hogy az ABC-CLIO kiadó 2001-es tavaszi katalógusában 41 cím található a „folklore, mythology, and popular culture” összefoglaló címen.

tette, hanem kitágította gyűjtéseink helyszínét, noha kétségtelen, hogy ezzel a gyűjtés módszere is változott.

Az eltelt évek alatt valódi műhelymunka folyt a Folklór Osztályon. Heti rendszerességgel találkozunk, és megbeszéljük az aktuális kérdéseket.

Első lépésként módszeresen áttekintettük azokat a – fentebb említett – magyar és nem-magyar nyelvű lexikonokat, amelyek valamilyen szinten kapcsolatba hozhatók a mi tervezett lexikonunkkal. Nem állítom, hogy a régi nagy lexikonok – mint például a *Pallas Lexikon*, a *Révai Nagy Lexikona* – szócikkeinek már csak történeti értéke lenne, de nyilvánvalóan nem alapozhatunk ezekre a lexikonokra, még akkor sem, ha például a *Pallas Lexikon* szócikkeit olyan kiváló tudós írta, mint Katona Lajos (közmondások, népdalok, folklóre) vagy Négyesy László (ballada, mese, monda). Alaposan tanulmányoztuk a *Magyar Néprajzi Lexikont*, nemcsak tartalmi, hanem a technikai, szerkesztési elveit is igyekeztünk követni. Nem akartunk minden területen változtatást, hanem inkább igazodni akartunk ehhez az ismerettárhoz, tekintettel kívántunk lenni azokra az olvasókra, akik ismerik és forgatják ezt a munkát, s ezért annak technikai követelményrendszeréből is sokat átvettünk.

Miután kigyűjtöttük a folklór címszavakat *Magyar Néprajzi Lexikonból*, el kellett döntenünk, melyik az a címszó (nem szócikk!), amelyet átveszünk az előző lexikonból, és melyik az, amelyet nem. E munka befejeztével, minden kutató a saját témájához illeszkedően készített olyan címszó-listát, amelyet a megadott szempontok szerint, a saját kutatási területén fontosnak tartott. E kettőt összevetve, állítottuk össze az új címszó-jegyzéket, amelyet egybevetettünk az Enzyklopädie des Märchens szócikkeivel. Hónapokig tartó közös munka következett, a már említett kötetekből kigyűjtött címszavakat egyenként megbeszéltük, hogy mennyire illenek bele, mennyire nélkülözhetők, illetve nélkülözhetetlenek vagy kívánatosak a *Magyar Népköltészeti Lexikon* számára. Igyekeztünk olyan jegyzéket összeállítani, amely egy adott témát az ismereteink szerinti legteljesebb mértékben átfog. A címszó-lista azonban nem teljes, azt mondhatjuk, szinte az utolsó pillanatban is változhat. Vannak olyan címszavak, amelyek kikerülnek a listából, mert a szócikk írása közben úgy dönt a munkaközösség, hogy az adott keretek között nem javasolja megírását. Ennek több oka lehet. Van olyan terület, amelyen nem volt számottevő előrehaladás a *Magyar Néprajzi Lexikon* létrehozása óta, nem folyt igazán jelentős kutatás ezen a területen, így nincs újabb eredmény. Ugyanakkor – szintén a szócikk írás következményeként – gyakran kerül olyan helyzetbe a kutató, hogy új szócikkek megírását javasolja, mert úgy ítéli meg, az adott téma alaposabb ismeretéhez még más fogalom is hozzátartozik. Hangsúlyozni szeretném, hogy mindez közös munka eredménye, a megbeszéléseken minden egyes javasolt címszó szükségességét alaposan körbejárjuk.

Az elkészült címszó-listát elküldtük véleményezésre öt kiváló folkloristának. Közülük ketten – bár elvben támogatták a kezdeményezést – saját

munkájukra hivatkozva elhárították a felkérést. Három egyetemen oktató kutató – Keszeg Vilmos, Voigt Vilmos, Tánczos Vilmos – elvállalta, és ezért itt is köszönetünket fejezzük ki. Voigt Vilmos véleménye tanulságos volt számunkra, mert olyan javaslatokat tett – mit olvassunk, milyen lexikonokat használjunk – amelyeket a folkloristák ismernek, részletesebb tanulmányozásuk nélkül el sem kezdődhetett volna a munka. Egyet nem ismertünk, az Angelo Baš szerkesztésében megjelent Slovenski etnoloski lekšikon-t (Ljubljana, 2005), amelyért itt külön is hálás köszönetet mondunk. Mindhárom szakértő véleménye hasznos volt számunkra, noha arra következtethettünk a három írásból, hogy minden szerző a maga kutatási területéhez tartozó fogalmakat szeretné bővebb kifejtésben látni. Ez bizonyos fokig indokolt is lehetne, ha nagyobb terjedelemben írnánk a lexikont, de mi olyan munkát tervezünk, amely könnyen használható, egy kötetben minden fontos és a magyar népköltéssel kapcsolatos fogalom megtalálható, másrészt viszonylag hamar elkészíthető.

A lektori véleményekre várva, tovább dolgoztunk. Így fordulhatott elő, hogy amikor a lektori vélemények visszaérkeztek, olyan javaslatot is tartalmaztak, amelyet mi akkorra már megoldottunk. Ilyen volt például a külföldi tudósok szerepeltetése. Kezdetben fölvtük mindazokat a nemzetközileg ismert szaktekintélyeket, akiknek munkássága a magyar folkloristák tanulmányaiban nyomon követhető. Időközben rájöttünk, hogy erre nincsen szükség, mert a jeles külföldi kutatók értékelése nem a *Magyar Népköltészeti Lexikon* feladata. Nyilvánvaló, hogy minden munkatársnak más a stílusa, mégis igyekszünk bizonyos alapelveket kötelezővé tenni. Ennek értelmében törekszünk világos, tömör, tárgyilagos megfogalmazásra, a szócikkek ismeretközlő jellege alapkövetelmény, értelemszerűen értékelni is szükséges bizonyos esetekben, a személyes nézetek azonban nem kerülhetnek be a szócikkekbe. Nagyon fontosnak tartjuk a korszerű szakirodalom közlését. Illusztrációkat is szeretnénk közölni, legfőképpen olyanokat, amelyek nem közismertek.

Kinek írunk és kinek a művészetével/tudásával foglalkozunk?

Úgy gondoljuk, hogy ez a munka érdeklődésre tarthat számot a középiskolások, az egyetemisták, a tanárok, a művelődésszervezők, a könyvtárosok, s ezen a körön kívül még minden olvasó ember részéről. Azt hisszük, hogy olyan könyvet adunk az olvasó kezébe, amely a pillanatnyi érdeklődésből tartós érdeklődést alakít ki azáltal, hogy szakszerűen, de mindenki által érthető nyelven, olvasmányosan ismerteti meg a folklór alapvető fogalmaival, ugyanakkor a szakértő olvasóra is számítunk, kötetünk szaktudományi igényességgel készül, a szakirodalmi ismereteket tekintve naprakész lesz, a legfrissebb irodalmat is feldolgozzuk. Arra a kérdésre, hogy kinek a kultúráját

közvetítjük, nem is olyan könnyű a válasz. Egyszerűen így válaszolhatunk: a népet. Ki a nép? Ha a dolog könnyebbik végét ragadjuk meg, akkor Alan Dundes meghatározását használjuk. Elismert szaktekintély, meghatározása közismert, majdnem azt írtam közhely. 1965-ben így fogalmazott: „The term ‘folk’ can refer to *any group of people whatsoever* who share at least one common factor. It does not matter what the linking factor is – it could be a common occupation, language or religion – but what is important is that a group formed for whatever reason will have some traditions which it calls its own. In theory a group must consist of at least two persons, but generally most groups consist of many individuals. A member of the group may not know all others members, but he will probably know the common core of traditions belonging to the group, traditions which help the group have a sense of group identity.” (DUNDES, 1965, 2.). 1980-ban megjelent könyvében (a tanulmányt 1977-ben írta) még egyszerűbb választ ad a tanulmánya címében is – Who Are the Folk? – megfogalmazott kérdésre: „Among others, *we are!*” (DUNDES, 1980, 19.). A *nép* történeti kategória, nemcsak Keszeg Vilmos tette föl a kérdést a lektori véleményében: „Ki a nép, kinek a költészete a népköltészet?” (kézirat), hanem a *Magyar Néprajzi Lexikon* két bírálója, Vörös Károly és Szabó Mátyás is hasonló kérdést fogalmazott meg. Szabó Mátyás úgy látta, hogy az a szemlélet, amelynek alapján ez az öt kötetes mű készült, nem a lexikon íróinak, hanem az előtte járó nemzedéknek az „alapvető felfogását” tükrözi, s eszerint a „néprajz tárgya kizárólag az iparosodás előtti, hagyományos paraszti kultúra”, „az iparosodás előtti paraszt(agrár) társadalom emlékműve” (VÖRÖS – SZABÓ, 1980, 484–485.). Vörös Károly pedig nemcsak a történeti határait, hanem a társadalmi kiszélesítést, illetve pontosítását is hiányolta (VÖRÖS – SZABÓ, 1980, 479–483.). A *Magyar Népköltészeti Lexikon* szerzői elhárítják maguktól ennek a kérdésnek a pontos történeti, társadalomtörténeti meghatározását. Úgy gondoljuk, hogy e kérdés túllép illetékességünk körén. Ugyanakkor szeretnénk viszonylagos pontossággal megfogalmazni, hogy kinek a kultúrájával foglalkozunk. A válaszuk tehát az, hogy elsősorban a parasztság különböző rétegeinek a kultúrájával, de kiterjesztjük az 1848 előtti kis- és (némi megszorítással) középnemesség kultúrájára is, hiszen az életmód hasonlósága, olykor azonossága – főként a kisnemeseknél – nem válik el élesen a paraszti rétegek kultúrájától. A falun vagy falusias környezetben élő kézművesek/iparosok ugyancsak idetartoznak, valamint az egyházi hierarchia alacsonyabb szintjein működő papság, a tanító, de a kapitalizmus korában megjelenő munkásság is. Foglalkozunk mindazzal, ami ebből a hagyományosnak nevezett kultúrából továbbél a 20–21. században. Történeti források feltárásával próbáljuk megismerni az elmúlt századok kultúráját, napjainkhoz közeledve pedig a szájhagyományban élő, recens anyag összegyűjtésével igyekszünk megőrizni és feldolgozni. Gyűjtési terepünk már nem kizárólag a falun, paraszti környezetben élő közösség – amely egyébként is egyre zsugorodik – hanem a társadalomnak szinte valamennyi

rétege, hiszen a klasszikus népköltészeti műfajokat – ballada, mese – kivéve, mindenki él a népköltészet műfajaival. Különösen igaz ez napjainkra, amikor a szóbeliséget és írásbeliséget felváltotta az elektronikus közvetítő csatornákon való kommunikáció.

Milyen lesz a lexikon?

Természetesen a legfontosabb kérdés az: milyen elvek szerint épül fel a lexikon, milyen alapelvekhez gyűjtöttük a címszavakat? Az alábbiakban ezt szeretném bemutatni.

A mai folklorisztikai kutatásban – hasonlóan az irodalomtudományban folyó vizsgálatokhoz – a szövegközpontú kutatásról a hangsúly a kontextus kutatásra tevődött át. Ahogyan ma már nem lehet egy közmondást csak a gyűjteményekben előforduló alakjában elemezni, ugyanúgy a többi műfajjal is hasonló a helyzet. Bármelyik műfajt vizsgálja a kutató, a szövegen kívül a társadalmi-gazdasági környezetnek, sőt még a környezeti tényezőknek is komoly szerepe lehet. (Nem véletlen, hogy McCORMICK – WHITE 2010-es enciklopédiájának második kiadásába – az első kiadás 1997-ben volt – már az *Environmental* címszó is bekerült). A folklorisztika alakulására komoly hatással volt/van a nyelvtudomány, a kommunikációelmélet, a kulturális antropológia – mindez átalakítja nemcsak a terminológiát, hanem a módszertant is tudományunknak. Ugyanakkor az is közismert, hogy a magyar folklorisztikai kutatás műfajközpontú. Ennek a közel kétszáz éves hagyománynak az áttörésére számos kísérlet történt, többségében ezek is megmaradtak az egyes műfajok keretein belül. Ilyen volt például a strukturalizmus vagy a szemiotika módszereinek alkalmazása, amely a műfaji kereteket átlépve próbálkozott a hagyományos történeti szempontú kutatásokat kiiktatni. Ide sorolhatjuk Landgraf Ildikó kutatásait is, aki ugyan egy műfaj keretein belül maradva, de egy-egy típus – *a hős, az áruló* – elemzésén keresztül egészen új szempontokat, új vizsgálati módszert alkalmaz a mondanévtudományban. Bár a mi szemléletünknek is meghatározó eleme a műfajközpontúság, más véleményekkel ellentétben, én nem gondolom, hogy ez be is szűkítené, hiszen ez ma már nem kizárólagos rendezési elv. A műfaji határok rugalmasak, nemcsak az adatközlő, hanem a gyűjtő sem tudja sokszor pontosan meghatározni a felgyűjtött anyagot. Tehát tisztában vagyunk azzal, hogy a *műfaj* csak egy lehetséges rendező elv, fontosnak tartjuk a funkció szerinti vizsgálatot, a nemek szerinti elkülöníthetőséget, a korosztályok változó tudásának elemzését, a népköltészet szövegei alkalmazásának megváltoztatását új társadalmi helyzetben stb. Mindezzel együtt a műfaj fogalma nem kerülhető meg, a legtöbb folklorista használja, különböző elméleti alapállástól függetlenül. A műfajelemzés jó segítség a taxonómiai, rendszerezési kérdések megoldására, a különböző terminológiai problémák megoldására, a műfaj-

ok közötti kapcsolatok tisztázására, különböző kultúrák folklórjának összehasonlítására (HONKO, 1980, 455.). Ennek megfelelően mi is törekszünk a népköltészet minden műfajának a bemutatására. Legtöbb előmunkát a mese területén van. A huszadik század közepén kialakuló, majd megerősödő magyar egyéniségkutató iskola kiváló mesekutatókat nevelt ki. Ez az iskola Ortutay Gyula vezetésével alakult meg, aki jól ismerte a nemzetközi mesekutatók eredményeit, és ezzel ötvözte a saját, szociográfikus (szociológiai, társadalmi) érdeklődését. Ennek nagyon megfelelő volt az orosz Azadovszkij elmélete, és ahogy az elkövetkező évtizedek mesekutatói eredményei mutatják, ebből az érdeklődésből igen termékeny mesekutatói iskola született. A magyar mesekutatók – Ortutay Gyula, Dégh Linda, Banó István, Kovács Ágnes és mások – széleskörű érdeklődésének következtében nemcsak az egyéniségkutatói iskola irányának megfelelő monográfiák láttak napvilágot, hanem a mese katalogizálásával, a mese stilisztikájával kapcsolatos tanulmányok is. Az utóbbi években a 19. századi történeti mesekutatók a fiatal folklorista nemzedék bekapcsolódásával újabb lendületet vett. Kovács Ágnes a *Magyar Néprajzi Lexikonban* a mesetípusok, mese-motívumok közül a legfontosabbakat körültekintően, kellő alaposággal körvonalazta. Ezekhez az előzményekhez képest lexikonunkban számos olyan szócikk van, amely korábban nem szerepelt, és számos olyan, amely azt igazolja, hogy az újabb kutatások indokoltá tették az újrafogalmazást. A szócikkekben csak a legszükségesebb mértékben lesz megtalálható a szüzsé leírás, a szerzők inkább az új eredmények összefoglalására törekszenek. Minden népköltészeti műfaj szerepel a lexikonban, és minden olyan szokás, ahol a szövegnek szerepe van. Olyan fogalom – a *fohász* – is bekerül a lexikonba, amit mindnyájan ismerünk, de a népköltészetben elfoglalt helyéről, szerepéről eddig nem sok szó esett. A népköltészet új műfajai is helyet kapnak a lexikonban, az élő folklór bemutatását fontos feladatunknak tekintjük. Így szerepelni fog az *internet-*, az *sms folklór*, ezek az új szócikkek ebben a kötetben is megtalálhatók. A népköltészet egy eddig kevésbé kutatott fogalmáról, a *halandzsárról* is közlünk szócikket, ez is olvasható már ebben a kötetben. Nem felejtkezünk el az új szokásokról sem, mint például a *Valentin nap*. De a modern városi mondák is helyet kapnak, például az *eltűnt autóstoppo*s. Vagyis a hagyományosnak mondott műfajok mellett az élő népköltészetrel kapcsolatos fogalmak is hangsúlyosan lesznek jelen a lexikonban. Szeretnénk bemutatni, és elfogadtatni az olvasókkal, hogy a mindennapi életet átszövő számos jelenség – a reklámtól a falfirkáig – ugyanúgy népköltészet, mint a már ismert mese vagy ballada. A korábbi évtizedekben a folklórszövegeket hangsúlyozottan esztétikai szempontok alapján ítélte meg a folklorisztika. Nem kívánjuk megkérdőjelezni az esztétikum jelentőségét ezen a téren, csak szeretnénk hangsúlyozni a folklór társadalmi funkcióját és vallásos meghatározottságát, egyetértésben Tánzos Vilmos lektori javaslatával.

Példaként bemutatom a készülő Lexikonban az *e* betűhöz tartozó címszavakat, az előző lexikonokkal való összevetésben talán egyértelmű lesz

készülő munkánk irányvonala. A kurzívval szedett címszavak utalót jelentenek: *Ébner Sándor* →Gönyei Ébner Sándor; *ébredés könnycseppre* →hősepikai motívum →elcsalt menyecske; Ecsedi István; efezusi özvegy; égbolt; Ég a gyertya, ég; égben járás, égben járás keresztvízért; egér és oroszlán; ébig érő fa; égitestek fogyatkozása; égitestek mitológiája; égitest-sógorok →állatsógorok; Égitestszabadító; Egyedem-begyedem; egyéniség és közösség; egyéniségkutatás; *egyetemi folklóroktatás* →folklóroktatás; *egyed mondok, kettő lesz belőle* →mesei sztereotípa; egyházi népének →népének; egyházlátogatási jegyzőkönyv; egyszerű forma; egyszemű óriás megvakítása← *Polyphemos*; Egyszemű, Kétszemű, Háromszemű; Egyszer volt Budán kutyavásár; *Egyszer volt, hol nem volt* →Hol volt, hol nem volt; egyszerű forma; egyszerű körjáték; éhség; éjfél; éjjeliőr-ének (éjjeliőr kiáltás) →bakternóta; eladott lány← *Fogarasi István, Rákóczi kis úrfi*; eladott menyasszony← *Bátori Klára, Seprődi Borbála* ; elásott kincs →kincs; elátkozott építmény (kastély, templom, kocsmá, malom); elátkozott helyek; elbeszélésbiológia; elbeszéléskutatás elméletei; elbeszélés-morfológia; elbujás; elcsalt menyecske← *Molnár Anna*; *elcserélt fejek* fej; Eldorádó; elégetett házasságtörő← *Barcsai*; élet és halál vize; életfa; életre-halálra jó barátok;← *szereztes és madár* élettörténet; életút-interjú; *életvize* →élet- és halál vize, fiatalító víz ; *eleve elrendeltetett sors* →sorsmonda; elígért magzat← *magzat*; eljegyzés; elkárhozott királykisasszony; *elkárhozott lélek* →kísértet; ellenfél; ellenség; ellentétek← *oppozíció*; *Elmélkedő Konrád* →életre-halálra jó barátok; élménytörténet; előadás← *performancia*; előadásmód; előadó; előénekes (énekvezető, énekes ember/asszony; élő-haló (forrasztó) fű (víz) →élet- és halálvize; *élőhalott* →vám-pír; előítélet →rátótiáda →etnikus sztereotípa →tánc a túskebokban →cigány a népköltészetben →népek teremtése; előjel; *előrim* →alliteráció; *előttem világosság, hátam megett sötétség* →mesei sztereotípa; elrabolt lány →törökrabolta lány; *elrejtés* →révülés; első éjszaka joga← *ius primae noctis*; első személyű előadásmód; *elsüllyedés* →süllyedés; el-tévedés; eltűnt autóstoppos; *Elvesztettem zsebkendőmet* →váltó körjáték; elvetélt gyerek; emberáldozat; emberevés; ember életideje; emberfarkas← *csordásfarkas*; *emberfeletti erejű személy* →emberfeletti képességekkel rendelkező személy; ember teremtése; Emese álma; *emlékezés és feledés* →ellentétek; emlékfa; emlékkönyv-költészet; emlékvers; emlékmű; ének; *énekelt mese* →dalbetétes mese; *énekes* →énekmondó; *énekes asszony (imaasszony)* →előénekes; *énekes ember* →előénekes; énekes gyermekjáték; énekes koldus; énekeskönyv →kéziratos énekeskönyv →melodiárium; énekesrend; énekmondó →joculátor; *énekvezető* →előénekes; engedelmesség és engedetlenség; Engi Tüdő Vince; Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszék; Eperjessy Ernő; epika; epikolirikus műfajok; epikus proverbium; epikus ráolvasás; epikus törvények; építőáldozat →*Kőműves Kelemen* →falbaépített feleség; epizód; eposz; *erdei leány* →vadleány; erdei lovas; Erdélyi János; Erdélyi Zsuzsanna; Erdész Sándor; erdő; erdő

anyja; erdőkultusz; Erdős Kamill; Erdős Lajos; eredetmagyarázó mese; eredetmagyarázó monda← aitiologikus monda, természetmagyarázó monda; eretnek; Ernyei József; erotika; erotikus mese →obszcén; erotikus szimbólumok; erőpróba; *erős és gyenge* →ellentétek; Erős János; *Erősmintavas, Sebesmintasél, Mindentudó* →Messzelátó, Messzehalló, Földneheze; *Erre csörög a dió* →szembekötősdí; Erzsébet királyné; Erzsébet-nap; Ésik István; eskü →hamis eskü; *esküvői dal* →lakodalom költészete; esküvőre hazatérő kedves← *Ilonácska Györgyikével*; esti mese; *Esze Tamás*→ kuruc mondák; eszkatologikus mondák →jóslat; étel és ital; Ethnica; Ethnographia; Ethno-lore; etnikus specifikum; etnikus sztereotípiá; Ethnológiai Adattár (Archívum); Etnológiai Központ; etnoszemiótika; Eulenspiegel; Európai Folklór Intézet; *Eustachius-legenda* →templom alapítása; excrementum; exemplum →prédikációs exemplum; *exorcizmus* →ördögűzés; Éva egyetlen gyermekei; *Éva teremtése* →asszony teremtése, →ember teremtése; évszakok; Ezeregy éjszaka; Ezeregy nap; ezópusi mese; ezotéria; *ezüst* →arany. A címszavak száma 2800.

A lexikonban a következő nagy tematikai csoportok lesznek:

Fogalom, elmélet és módszertan

A népköltészet alapvető fogalmai, egyes műfajok kialakulásával kapcsolatos elméletek, a folklorisztikában használatos különböző tudományos irányzatok és módszerek. Így például lesz szócikk a funkcionalizmusról, a diakronikus módszerről, a conduit-elméletről stb.

Műfajok meghatározása, stilisztikai, poetikai, verstani, esztétikai kérdések

Terjedelemben a lexikon legnagyobb részét az idetartozó szócikkek alkotják. A népköltészet hagyományos műfajai – mese, monda, ballada, népdal, proverbium, vicc, találós – mellett a lexikon munkatársai különös figyelmet fordítottak az új műfajokra, amelyek az elmúlt évtizedben születtek. Így szerepelnek az *elektronikus folklórral* kapcsolatos fogalmak. De jelen lesznek a lexikonban azok műfajok is, amelyeknek a kutatás csak a legújabb időkben szentel kiemelt figyelmet. Ilyenek például az összefoglalóan *felírtos népköltészetnek* nevezett szövegek, amelyek nemcsak a házfelirat, sírvers, falvédő stb. témakörben mozgó, már ismert és tanulmányozott szövegeket jelentik, de idetartoznak a falfirkák, reklámok is. Kiemelt figyelmet fordítunk az írásbeliségben létező népköltészeti alkotásokra is, mint például napló, élettörténet, toronygombirat, emlékvers, lánclevél, gyászjelentő, végrendelet, daloskönyv, katonakönyv stb. Azok a szokásokkal kapcsolatos szócikkek is helyet kapnak, amelyek az utóbbi évtizedekben teljessétek ki, például a *ballagás*. A népköltészeti alkotások felhasználásával is foglalkozunk, így például a *meseterápiával* vagy a közmondások szerepével a *reklá-*

mokban. Esztétikai kategóriák sem maradhatnak ki a lexikonból, így például lesz *humor*, *komikum*, *irónia* szócikk. A stilisztikai, poetikai, verstani kérdésekre is kitérünk – olyan mértékben, ahogy azt az előtanulmányok lehetségessé teszik. Talán a legtöbb probléma itt merül fel, azokra a kérdésekre, ahol az előmunkálatok hiányoznak, mi sem tudunk válaszolni.

Típusok és motívumok

Bizonyos műfajoknál – például a mesénél – könnyű helyzetben vagyunk. Létezik magyar és nemzetközi katalógus, a magyar anyagot tudjuk hová sorolni. Más műfajoknál – például proverbium, találós – nem ilyen egyszerű a helyzet. A balladához tartozó címszavak meghatározásánál is komoly nehézségek adódtak. Többféle kategorizálás létezik a magyar folklorisztikában, melyiket kövesse a lexikon? Ortutay Gyula, Vargyas Lajos, Faragó József, Kríza Ildikó – négyen négyféle felosztást követtek, van, ami egyezik, van, ami nem. Majdnem minden műfaj esetében a bőség zavarával küzd a lexikon, hiszen számos mese-, vagy mondatípusnál gondoljuk azt, hogy ez feltétlenül szükséges – a terjedelem viszont korlátot szab. Itt is – mint annyi más esetben – vállalnunk kell az – olykor jogos, olykor jogtalan – kritikát, miért ez, és miért nem az. Természetesen minden kritikának örülünk és figyelembe vesszük az elfogadható ajánlásokat, de van, amivel nem tudunk mit kezdeni. Bármennyire is tiszteljük és becsüljük a hivatásos fotográfusokat, nem gondoljuk, hogy a népköltészeti lexikonban kellene róluk írni, ahogy egyik lektorunk javasolta. Még akkor sem, ha munkásságuk valóban felér egy szokás-, vagy falumonográfiával.

Tudománytörténet. Életrajzok

Ez a csoport több alcsoportból áll. Rövid életrajzot közlünk, ahol ismerjük az adatokat, ott az év, hónap, és a nap is szerepelni fog. Az életrajzokban elsősorban azt tüntetjük fel, kinek milyen tevékenysége volt a folklorisztikában, az irodalom-, és zenetudósoknál munkásságuknak arra a részére helyezzük a hangsúlyt, amelyik a népköltéssel, illetve a népzenevel van összefüggésben. Az írók alkotásaiban sem a teljes életművet figyeljük, hanem kiemelten azt, hogy milyen szerepet játszott alkotásaikban a népköltészet, hogyan használták, hogyan építették be műveikbe stb. Minden életrajzi szócikknél törekszünk az elfogulatlan, rövid jellemzésre.

A személyi szócikkeken belül a következő alcsoportok lesznek képviselve:

1. Kutatók. A folklorisztika – élő és már elhunyt – elismert képviselői. Az irodalomtudomány olyan jeles alakjai, mint például Horváth János vagy Stoll Béla, s olyan zenetudósok, mint Dobszay László vagy Szabolcsi Bence.

2. Írók. Alapvető szempont a népköltészetnek az életműben betöltött szerepe. Szócikk lesz például Csokonai Vitéz Mihályról, Arany Jánosról, Arany Lászlóról, Gyulai Pálról, Jókai Mórról, Mikszáth Kálmánról, Móricz Zsigmondról.

3. Adatközlők. Itt megemlíjük azokat a kiváló mesemondókat, akiknek tudását önálló gyűjtemény őrzi. Ilyen Fedics Mihály, Tombáczi János, Ámi Lajos stb. De itt írunk olyan mesemondóról is, akinek több száz kitűnő meséje vár kiadásra, például Lacza Mihály és Mátyás Dénes. A balladaénekesek, népdal énekesek között talán kevesebb az ilyen tekintélyes anyaggal rendelkező személyiség, de több jelentős énekesről is közlünk szócikket, például Diményné Szabó Annáról, Szályka Rózsáról, Ötvös Sáráról, Hodorog Lucáról vagy Imreh Lajos tréfamesterről, és arról a Lökös Jánosról, akinek proverbsbiumaiból egy egész kötet készült.

4. Gyűjtők. Ezek között élő és elhunyt személyiségekről egyaránt írunk szócikket. Idetartozik például Baranyai Decsi Csímor János, aki korának jeles történésze is volt, itt azért emlékezünk meg róla, mert ő az első magyar közmondásgyűjtemény összeállítója. Itt találjuk többek között Ósz Jánost, Bosnyák Sándort, Hegedűs Lajost.

5. A folklórban élő neves történelmi személyiségek, akiknek alakja bekerült a folklórba, mondák, dalok, anekdoták őrzik emléküket. Ilyen jeles személy például Attila, Árpád, Dózsa György, Bethlen Gábor, Mária Terézia, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Erzsébet királyné, Ferenc József. Talán mondani sem kellene, hogy ezeknél a szócikkeknél sem az életrajzi rész lesz a döntő, hanem a népköltészetben való szerepük.

6. Zeneszerzők, gyűjtők: Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László, Veress Sándor, Járdányi Pál. Nem a zeneszerzői munkásságuk, hanem a kiváló népzene-gyűjtői, népzene-tudósi tevékenységük alapján van kiemelt helyük a *Magyar Népköltészeti Lexikonban*.

Intézmények, folyóiratok, sorozatok

A folklorisztika számára fontos intézmények, mint például néprajzot oktató egyetemi tanszékek, népköltészeti anyagot őrző adattárak, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Kallós Archivum, magyar és nemzetközi folyóiratok, mint például Ethnographia, Ethnica, Acta Ethnographica, Fabula, Journal of American Folklore, olyan sorozatok, mint a Folklor Archívum, Folcloristica, Artes Populares, Folklor és Tradíció, Gömör néprajza, Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve.

Hogyan születtek meg ennek a kötetnek a tanulmányai?

2011-ben született döntés arról, hogy az elkövetkező években a Néprajzi Kutatóintézet (mai nevén Néprajztudományi Intézet) évkönyve egy-egy osztály munkáját tükrözze. Ma már ugyan nincsenek osztályok, helyükbe a témacsoportok léptek, az elhatározás megmaradt. 2012-ben az Etnológiai

Osztály, 2013-ban pedig a volt Folklór Osztály kutatói írták a tanulmányokat az évkönyvbe. Mivel 2010 óta foglalkozunk a *Magyar Népköltészeti Lexikon* előkészítésével, megírásával, értelemszerűen ebből a témából terveztük dolgozatainkat. A témák, amelyeket a szerzők megírtak, nem egy-egy szócikk bővebb kifejtése, hanem az a problémakör, amellyel a lexikon munkálatai közben a kutatók szembesültek. *Gulyás Judit* Henszlmann Imrének a magyar mesekutatást megalapozó, 1847-ben *A népmese Magyarországon* címmel megjelent összehasonlító-tipológiai tanulmányáról írt, elhelyezve a magyar folklórisztika történetében. Henszlmann művészettörténész volt, aki művészetelméleti kérdések iránti fogékonysága következtében jutott el a mesék mitológiai értelmezéséig. Eszerint az értelmezés szerint „a hajdani mitológia a kereszténység hatására különböző műfajokba töredezett szét”, (GULYÁS, 2013, 63.) és ő ezt a mitológiát vélte megtalálni az általa *jelvi meséknek* nevezett történetekben. A másik, elméletileg is nagyon fontos megállapítása, hogy a műalkotás csakis egyedisége révén létezik. *Benedek Katalin* a mesemondás folyamán nem a mesemondó, hanem a mesét hallgató szerepét vizsgálta, megállapítva, hogy a mesét hallgató aktív közreműködője a mesélés folyamatának. Egyetértően idézi Banó Istvánt, aki szerint a mesélésnek aktív társadalomszervező funkciója is van, ami nemcsak a mesélés idejére vonatkozik, hanem nagyobb társadalmi közösségek megteremtésében is szerepet játszik. *Landgraf Ildikó* egy kedvelt és sokat kutatott műfajnak – az anekdotának – a kialakulását, gyűjtését, rendszerezését, meghatározásának alakulástörténetét vizsgálja. *Magyar Zoltán* a magyar folklór gazdag eszkatológikus hagyományát elemezte, amely a 20. század végéig az egész magyar nyelvterületen egységesen ismert volt. Az anyag részét képezi a 98 ezer szöveget tartalmazó Magyar Történelmi Mondák Archívumának. A szerző bemutatja tanulmányában hogyan, milyen szempontok szerint lehet rendszerezni ezt az anyagot. *Mikos Évának* a tudományos dilettantizmusról szóló dolgozatáról fentebb már szoltunk. *Iancu Laura* a vallási folklór egyik alapvető, bár kevésbé vizsgált jelenségét a *fohászt* elemezte funkcionális szempontok alapján. Ez a szövegcsoport az ima és a ráolvasásszövegek keveredéséből jön létre, *spontán imádkozásnak* tekinthető, a vizsgált közösségben az egyetlen olyan vallási megnyilvánulás, amely anyanyelvhez kötött. *Vargha Katalin* a találósok és a viccek műfaji csoportjaihoz kapcsolódó szócikkeket írja a készülő lexikonban, és ez a feladat szükségessé tette, hogy átgondolja és megfogalmazza ennek kapcsán, hogy milyen műfaji, fogalmi kategóriák, milyen meghatározási lehetőségek, milyen rendszerezések képzelhetők el a *rejtvény, találós, találós mese, találós kérdés, tudáspróba, tréfás kérdés; vicc, viccgyűjtemény, szűzsévicc, formulavicc* kapcsán. *Domokos Mariann* tanulmányában (*Az elektronikus folklór gyűjtéséről*) azt vizsgálja, hogy a számítógépen közvetített információ hogyan értelmezhető folklórként. Bármilyen széleskörű is a használata ezeknek az új jelenségeknek, sem a terminológiájuk, sem a rendszerezésük még nem kidolgozott. Dolgozata ehhez nyújt segítséget. *Tamás Ildikó* a gyer-

mekfolklór mondókaszövegeiben a halandzsza és a nonszensz előfordulásait vizsgálja. A folklorisztika eddig kissé mostohagyerekként kezelte ezt a szövegcsoportot, ez a dolgozat viszont a kognitív nyelvészet, a színesztézia, az irodalomtudomány eredményeit felhasználva egészen új megvilágításba helyezi, világosan feltárva funkciójának sokszínűségét.

Örülünk annak a lehetőségnek, hogy a készülő Lexikon tervezetével, a már elkészült szócikkekéből való válogatással a szakmai közvélemény megismerkedhet. Azt reméljük, hogy ez a kötetünk nem marad visszhangtalan, s így még a lexikon-írás folyamatában kaphatunk olvasóinktól javító észrevételeket. „Minden összegező munkával, tudományos lexikonnal kapcsolatban fölsorolható: mit lehetett volna még beiktatni. A megítélés alapja azonban az kell, hogy legyen: mi van a kötetekben?” (VÖRÖS – SZABÓ, 1980, 486.). Igazat adunk Szabó Mátyás idézett gondolatának, de azt reméljük, minél kisebb hiányérzetet hagyunk jövőendő olvasóinkban.

IRODALOM

AXELROD, Alan – OSTER, Harry

2000 *The Penguin Dictionary of American Folklore*. New York, Penguin Reference.

BOTKIN, Benjamin Albert

1949–1950 folklore. In: LEACH, Maria – FRIED, Jerome: *Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend* I. 398–399. New York, Funk and Wagnalls.

BROWN, Mary Ellen – ROSENBERG, Bruce A.

1998 *Encyclopedia of Folklore and Literature*. Santa Barbara, California, ABC-CLIO.

DUNDES, Alan

1965 *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall.

1980 Who Are the Folk? In: DUNDES, Alan: *Interpreting Folklore*. 1–19. Bloomington, Indiana University Press.

GREEN, Thomas A. (szerk.)

1997 *Folklore An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art* I–II. Santa Barbara – Denver, – Oxford, ABC-CLIO.

GULYÁS Judit

2013 A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In: BERTA, Péter – ISPÁN Ágota Lídia – MAGYAR Zoltán – SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Ethno-lore XXX. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. 37–68. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

- HAASE, Donald (szerk.)
2008 *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales I–III*. Westport, Connecticut – London, Greenwood Publishing Group.
- HARRIS, Joseph
2003 Review of Carl Lindahl, John McNamara, and John Lindow: *Medieval Folklore. An Encyclopedia of Myths, Legends, Tales, Beliefs and Customs I–II*. Santa Barbara – Denver – Oxford, 2000. *Speculum* 78. 558–559.
- HONKO, Lauri
1980 Módszerek az epikus népköltészet kutatásában: helyzetük és jövőjük. *Ethnographia* XCI, 3–4. 452–467.
- JONES, Alison
1995 *Larousse Dictionary of World Folklore*. New York, Larousse.
- K. CSÍZY Katalin – KOCSIS András
2010 Szemerényi Ágnes (szerk.) *Folklór és történelem. (Ismertetés)* *Ethnographia*, 121, 4, 396–400.
- KELLY, Henry Ansgar
2001 *Medieval Folklore An Encyclopedia of Myths, Legends, Tales, Beliefs, and Customs 2. vols.* eds. Lindahl, Carl – MacNamara, John – Lindow, John. Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC-CLIO, 2000. *Western Folklore*, 60, 4, 322–324.
- KIRÁLY István
1970 Előszó. In: KIRÁLY István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon I. IX–XI*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÖSZEGHY Péter (főszerk.)
2003–2012 *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I–XIII*. Budapest, Balassi Kiadó.
- KRZYŻANOWSKI, Julian
1965 *Słownik folkloru polskiego*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
- LEACH, Maria – FRIED, Jerome (szerk.)
1949–1950 *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend I–II*. New York, Funk and Wagnalls.
- LEŠČAK, Milan – FEGLOVÁ, Viera
1995 *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska*. Bratislava.
- LINDAHL, Carl – MCNAMARA, John – LINDOW, John (szerk.)
2000 *Medieval Folklore An Encyclopedia of Myths, Legends, Tales, Beliefs and Customs I–II*. Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC-CLIO.
- MCCORMICK, Charlie T. – WHITE, Kim Kennedy (szerk.)
1997, 2010² *Folklore An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art I–III*. (Foreword by Thomas A. Green) Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC-CLIO.
- NAGY Zoltán
2010 *Kis népmese lexikon és-határozó*. Salgótarján. Szerzői kiadás.

- PEŠIĆ, Radmila – MILOŠĆ-DORĐEVIĆ, Nada
1984 *Narodna književnost*. Beograd.
- PICKERING, David
1999 *The Cassell Dictionary of Folklore*. London, Cassell.
- SCHERF, Walter
1982 *Lexikon der Zaubermärchen*. Stuttgart.
- SIMPSON, Jacqueline – ROUD, Steve
2000, 2003 *A Dictionary of English Folklore*. Oxford, Oxford University Press.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály
2005 Szájhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét? In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. 27–39. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály – KÓSA László
1981 Két újabb vélemény a Magyar Néprajzi Lexikonról. *Ethnographia*, XCII, 4, 549–556.
- SZEMERKÉNYI Ágnes
2005 Előszó. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. 7–8. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.)
1980 *Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZIGETI József (főszerk.)
1969 *Esztétikai lexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- VARGHA Katalin
2013 Folklór a magyar művelődéstörténetben. Egy interdiszciplináris konferenciasorozat és a magyar folklorisztika útkeresése a 21. században. *Ethnographia*, 124, 1, 80–108.
- VÖRÖS Károly – SZABÓ Mátyás
1980 Két vélemény a Magyar Néprajzi Lexikonról. *Ethnographia*, XCI, 3–4, 479–486.
- WATTS, Linda S.
2007 *Encyclopedia of American Folklore*. Facts on File.

ÁGNES SZEMERKÉNYI

WHY DO WE WRITE AN ENCYCLOPAEDIA OF HUNGARIAN FOLK POETRY?

Forty years ago an Encyclopaedia of Hungarian Ethnography was published in five volumes. Both the topics of our inquiries and the methods of research have changed in recent decades.

Our one-volume work, which was started in 2010 and is limited to Hungarian folk poetry, contains about 2800 articles. The authors are former and current members of the Folklore Department of the Institute of Ethnology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences. They discuss the textual genres of folk poetry and focus on four subjects: 1) basic concepts, theories, and methods of folklore research; 2) the stylistic, poetic, and aesthetic features of folk poetry, including the most fundamental aspects of versification and the distinguishing features of genres that emerged in recent decades (from electronic folklore to the conventions of Valentine's Day); 3) types and motives; 4) the biographies of writers, composers, researchers, collectors, folk singers and narrators, and the institutions, periodicals, and publications of ethnographic research.